

УДК 37.091.4.313

МАРІАННА ХОДАКІВСЬКА

Люблінський католицький університет Яна Павла II, Польща

ІНТЕГРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ А. С. МАКАРЕНКА

Стаття присвячена висвітленню елементів інтегрального розвитку в педагогічній системі видатного педагога А. С. Макаренка. З'ясовано сутність інтегрального розвитку в сучасному світі. Визначено його основні складові, згідно яких проаналізовано, як здійснювалося інтегральне виховання досвіди видатного педагога.

Ключові слова: розвиток, інтеграція, інтегральний розвиток, виховання.

Постановка проблеми. Дослідження методів впливу на інтегральний розвиток людини набуває все масштабнішого значення. Пошук таких методів є актуальним в усіх галузях суспільних наук.

Дослідження інтегрального розвитку в педагогічній системі А. С. Макаренка дає можливість віднайти ефективніші методи впливу на гармонійний розвиток сучасної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес дослідження всебічного гармонійного розвитку людини в педагогічній системі А. С. Макаренка порушувався не одноразово. В більшості останніх досліджень педагогічна система видатного педагога саме і подається такою, що має позитивний вплив на гармонійний розвиток людини. Та деякі автори статей стверджують, що педагогічна система А. Макаренка не могла сприяти інтегральному розвитку людини.

Хоча дана тема досить-таки розроблена, але актуальність її не втрачається, оскільки висвітлення ролі педагогічного спадку А.С. Макаренка на кожному історичному етапі потребує нових підходів до його аналізу.

Метою даної праці є розпізнання, розуміння і виявлення процесів інтегрального розвитку в педагогічній системі А. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення сформульованої мети необхідно насамперед з'ясувати, як співвідносяться процес розвитку людини та процес інтеграції.

Розвиток – це процес удосконалення людини аж до досягнення нею повноти людської гідності [6, с. 182].

Інтеграція – це поєднання різноманітних складових частин в одне ціле, які утворюють новий уклад уже розвинених складових [6, с. 184].

Інтегральним розвитком називають цілісний (повний) внутрішній і зовнішній розвиток людини та її пристосування до життя згідно прийнятого зразка [7, с. 14]. Інтегральний розвиток є розвитком усіх сфер людини, які в процесі інтегрування і проникнення між собою провадять до повноти людської гідності [3, с. 11]. Головне завдання інтегрального розвитку саме і є провадження людини до повноти людської гідності, що можливо реалізувати через підтримку цього розвитку в вихованні людини [2, с.19].

Згідно з теорією розвитку ціннісних орієнтацій польського педагога С. Куновського, виділено п'ять періодів розвитку, які, відповідно, дають початок п'ятьом сферам виховання: *біологічна сфера*, до якої належить наш організм; *психологічна сфера*, до якої належить розвиток психіки; *соціологічна сфера*, яка формує суспільну особу; *культурологічна сфера*, яка спонукає людину до творення культури; *сфера духовності або світобачення*, яка формує духовність і її морально-релігійні сторони [6, с. 196].

Необхідно звернути увагу на те, що сфера, яка була сформована раніше, стає фундаментом для формування наступної сфери, і так відбувається до тих пір, поки не будуть реалізовані всі періоди розвитку, а відповідно – сформовані всі сфери розвитку [6, с. 196]. Кожна сфера має свій час розвитку, завжди охоплює приблизно 7 років, вимагає відповідних зовнішніх чинників (якими є виховні впливи) і доходить до зрілості в процесі об'єднання в єдине ціле, тобто інтеграції [6, с. 196]. С. Куновський наголошує не лише на поетапності формування цих сфер, але й на їх співіснуванні та співзалежності [2, с.19]. Така схема розвитку впливає з багатства природи людини, яка живе як організм, розвивається в повноті своїх психічних характеристик, як суспільна особа, як творець культури і як особа духовна [6, с. 196].

Біологічна сфера розвитку людини починає формуватися від її народження під впливом зовнішніх фізико-хімічних чинників (харчування, вода, повітря, сонце, рухливість, умови доброго відпочинку), які безпосередньо впливають на тіло людини [6, с. 197].

А. Макаренко, даючи поради батькам щодо виховання їхніх дітей, багато уваги приділяв розвитку дитини саме через біологічне виховання. В його порадах звертається увага на години пробудження і засинання дитини, на дотримання охайності, на терміни зміни білизни і всього одягу, на вміння дитини користуватися засобами особистої гігієни [5, с. 32]. Педагог вказує батькам, що кожна дитина повинна приходити в відповідній порі снідати, обідати чи вечеряти і при цьому повинна просити їжі не більше, ніж може з'їсти [5, с. 32]. Крім того, дитина повинна мати можливість рухатися, бігати, але разом з тим має навчитися зупинитися, заспокоїтися, коли є така необхідність [5, с. 33].

Від самого народження дитина хоче гратися. А. Макаренко виділяє три етапи в грі дитини, які відповідають її віковому розвитку. В наймолодшому віці основною працею дитини є навчитися через гру найпростішого самообслуговування [5, с. 38].

Подальше біологічне виховання можна побачити на прикладі діяльності санітарної комісії, яку описує А. Макаренко. Основними завданнями такої комісії були: організація контролю щеплень та лікарських обстежень у дітей; контроль за станом душевої kabіни; контроль за чистотою і порядком у класі, їдальні, коридорі, підвір'ї та інших приміщеннях, де перебували вихованці; контроль за чистотою посуду і кухонних приборів, за чистотою і охайністю учнів, за зміною білизни і одягу; дотримання заходів запобігання епідеміям; надання невідкладної медичної допомоги [5, с 26-27].

Психологічна сфера розвитку стрімко починає формуватися на початку шкільного віку, коли розумова діяльність дитини пристосовується до нових завдань школи, її життєвих, практичних і пізнавальних умов [6, с.198]. У цей період відбувається всебічне формування психіки дитини не лише під впливом фізико-хімічних чинників, а під впливом феноменологічних чинників (феноменів зорових, слухових, дотикових і т. п.) [6, с.198].

Через сприймання оточуючого середовища дитина навчається мислити. В цей період важливу роль відіграє другий етап гри, де дитина через зусилля та радість вчиться мислити і працювати.

На початковому етапі розвитку мислення є лише комунікацією дитини з оточенням (думка постає у вигляді єдиного сплаву і не диференціюється), а пізніше комунікація постає у вигляді внутрішнього діалогу і врешті крім внутрішнього процесу стає й зовнішнім, тобто думка з дією знову з'єднуються, коли думка стає діючою силою [1, с.155].

А. Макаренко надавав психологічному розвитку дитини велике значення. У результаті своїх досліджень він прийшов до "методу вибуху", суть якого полягала в завданні змодельювати таку життєву ситуацію, в якій вихованець ще ніколи не був і не може використати звичну поведінку [1, с. 158]. В результаті дитина змушена вийти із звичайних меж соціальних ролей і починає діяти в якості нової ролі [1, с.155].

Соціологічна сфера розвитку розпочинається в підлітковий період, коли відбувається самовільний процес усупільнення учнів [6, с. 199].

А. Макаренко усупільненням називав солідарність кожної людини з суспільством [5, с. 63]. Заклади, якими він керував, виховували енергійних і ідейних членів суспільства, які були здатні без вагань, у кожній ситуації свого життя знайти правильні критерії для власних вчинків і вміли вимагати те ж саме від інших [4, с. 346]. Кожна людина завжди повинна відчувати себе членом колективу, суспільства, повинна нести відповідальність не лише за свої вчинки, але й за вчинки свого товариства.

Всі свої ідеї і всю педагогічну систему А. Макаренку доводилось узгоджувати з тогочасною ідеологією [1, с. 150]. Видатний педагог розвиток колективу поділив на чотири основні стадії: *перша стадія*, де керівник брав на себе всі повноваження і, відповідно, ставив до членів колективу вимоги та обов'язки; *друга стадія*, де характерним було наявність ядра, тобто дітей, які підтримували ідеї керівника; *третья стадія* – колегіальне вирішення всіх питань, тобто вимоги до кожного колективу ставив сам колектив; *четверта стадія* – стадія, коли кожен член колективу не чекає, коли йому нададуть вимоги, завдання, а сам, у процесі самовиховання, ставить собі вимоги і виконує їх [1, с. 150-151].

Хоча тодішня влада мала прояви диктатури і використовувала таку систему в своїх цілях, але колективи, керовані А. Макаренком, були демократичні і без будь-яких проявів фальші, адже ніхто з педагогів не мав ніяких привілеїв [1, с. 150].

Великий педагог розробив чітку систему формування демократичної культури у вихованців: колектив був поділений на загони, де керуючі змінювалися двічі на рік, а паралельно з загонами існували класи; були створені ще й зведені загони, де командири працювали, як рядові члени; кожного дня призначався черговий командир, який міг робити зауваження чи давати завдання будь-якому члену колективу. В такому колективі навіть найсильніша особистість не могла відчутися себе важливішою за інших, і тому така система спричиняла до справжньої демократії і запобігала кар'єризму [1, с. 152]. А. Макаренко здійснював виховання кожної дитини через педагогічно насичене середовище первинного колективу, де всі члени перебували в діловому товариському і побутовому спілкуванні.

Культурологічна сфера розвитку формується, коли сформована суспільна особа продовжує дозрівати в соціологічній сфері розвитку [6, с. 199]. Зовнішніми чинниками, які необхідні для культурологічного розвитку, мають бути класична література, музичні, художні та історичні пам'ятки, бібліотеки, музеї і т. п. [6, с. 200]. Проявляється цей період на спонтанній вразливості особи щодо цінностей вищої культури, а саме мистецтва (філософія, поезія, музика, політика, право, техніка і т. п.).

А. Макаренко важливе значення в культурологічному вихованні надає сім'ї: саме вона має не тільки обов'язок розпочати якнайраніше культурологічне виховання дитини, але й великі шанси в цій сфері, які повинна якнайкраще використати [5, с. 73]. Педагог наголошує на тому, що якщо в сім'ї батьки не будуть цікавитися літературою чи іншими культурними джерелами, то й дитину цьому вони не навчать, і навпаки, якщо будуть цікавитися всім, що складає основи культурного життя, насамперед читанням, то поступово зможуть прищепити це і дітям.

Добре прочитана казка вже є початком такого виховання, але батькам необхідно слідувати, які казки читають діти, чи мають вони добру мораль [5, с. 74].

Важливе значення А. Макаренко надає вихованню дитини через спільне розглядання різних ілюстрацій, малюнків, коли діти розпитують про явища які їх цікавлять.

Поки дитина ще не навчиться читати, газета має бути читана батьками вголос, і пізніше повинно здійснюватися обговорення прочитаної статті батьками, навіть не обов'язково з дитиною, але вголос, так, щоб дитина могла все почути [5, с. 74]. І хоча сьогодні в більшості сімей побутують інші джерела інформації, сутність описаного прийому має залишатися незмінною: дитина змалку має бути свідком того, як батьки обговорюють важливу політичну, мистецьку, наукову та іншу інформацію.

Крім читання книг і газет, А. Макаренко заохочує батьків до: перегляду фільмів, зміст яких батьки мають знати, перш ніж відбудеться перегляд фільму дитиною; відвідування

музеїв; до заняття певним видом спорту; спільного оформлення стінної газети тощо [5, с. 82-83]. Головним завданням всіх цих занять є те, щоб дитина досягла відповідне мистецтво не кількістю, а якістю, щоб вона вмела не тільки дивитися, але також хотіла брати активну участь, прагнула, здобувала, перемагала труднощі, заохочувала до такої праці інших.

Якщо батьки разом зі шкільними вчителями будуть створювати необхідні умови для культурологічного розвитку дитини, то в майбутньому обов'язково проявиться спонтанна чутливість уже молоді особи до цінностей вищої культури. Головне, як вказав видатний педагог, розпочинати таке виховання з наймолодшого віку.

Сфера духовного розвитку (світобачення) формується в дорослому віці і є останнім і найвищим етапом розвитку людини [6, с. 200]. На цьому етапі розумність людини стає мудрістю в пошуках правди і добра; свобода вільного вибору добра формує життєвий план із почуттям відповідальності за свої вчинки та вчинки тих, хто поруч; творчі пориви і інтуїція приводять до формування світобачення, а занурення людини в метафізичну глибину приводить до відкриття джерел буття, тобто Абсолюту; відповідаючи на попередні твердження, формуються морально-релігійні переконання – теїстичні або атеїстичні; різні успішні і неуспішні життєві ситуації приводять до роздумів над особою самої людини, а такі роздуми, в свою чергу, призводять до формування релігійності, моральності та чіткого погляду особистості на світ [6, с. 200]

У часи А. Макаренка духовний розвиток, загальноприйняте світобачення суттєво відрізнялося від сучасного, адже вся система влади була просякнута атеїстичними переконаннями, які були нав'язані всьому суспільству. Не буде помилкою стверджувати, що умов саме для духовного розвитку людини на той час було дуже мало. Але важливим є те, що А. Макаренко, який жив у такому середовищі, намагався через свої ідеї впливати на формування духовних цінностей дитини.

Педагог стверджував, що людина повинна виховуватися в душі колективної моралі, має гармонійно поєднувати свої інтереси з інтересами інших [4, с. 421]. Вчинки кожної людини повинні бути свідомими вчинками члена безкласового суспільства, але це не означає, що потрібно постійно скеровуватися до свідомості, а широко зрозуміла етична норма стає реальною лише тоді, коли її свідомий період переходить у період загального досвіду, традицій, звичаїв, коли ця норма розпочинає діяти швидко і конкретно, знаходячи опору в суспільній думці [4, с. 422].

Важливе місце у виховній системі А. Макаренка займало поєднання навчання з трудовою діяльністю. Вихованці ознайомлювались із реальними виробничими умовами, здобували організаційні навички, отримували досвід взаємовиручки, а це забезпечувало не лише фізичне виживання, але й оптимістичний настрій вихованців на подальше їхнє життя [1, с. 152].

Щоб підвести підсумок, потрібно також наголосити щодо вищеподаної характеристики кожної складової сфери інтегрального розвитку, що ми можемо побачити складові елементи цього розвитку в будові і взаємодії векторів людського розвитку за А. С. Макаренком. У своєму досвіді педагог реалізував чотири фундаментальні вектори людського розвитку, а саме: мислення, праця, рольова активність і цілепокладання [1, с. 154].

Типи життєвої активності співвідносяться з чотирма основними особистісними феноменами: система ціннісних орієнтацій А. Макаренка співвідноситься з типом життєвої активності - цілепокладанням; система функціонального "Я" співвідноситься з трудовою "функціонально-маніпулятивною" активністю людини; система рефлексивного "Я" (уявлення людини про саму себе) співвідноситься з процесом мислення як рефлексивним процесом; система внутрішнього суспільно-особистісного контролю (як бачать нас інші люди; наш спектр реакції на ці оцінки) співвідноситься з рольовою активністю людини [1, с. 154].

Вище подані типи життєвої активності щільно між собою пов'язані і переходять один в інший.

Розвиток мислення, цілепокладаюча активність і розвиток рольового статусу співвідносяться з трьома стадіями морального розвитку особистості: передконвенційною передморальною, де моральні правила і вимоги до особистості є зовнішніми, а виконує людина їх задля уникнення покарання або отримання винагороди; конвенційною, конформною, де моральні правила стають компонентами особистості, яка підпорядковується соціальним правилам задля схвалення від інших осіб; постконвенційною, де здійснюється автономія моральних принципів, згідно з якою особистість керується універсальними моральними правилами.

Четвертий фундаментальний вектор людського розвитку – трудова активність – спочатку формується як ігрова, потім раціоналізується, соціалізується і трансформується в інструмент здобування засобів до існування. На вищому ж рівні, коли трудова діяльність стає життєвою потребою, перетворюється на творчу гру [1. с.156].

Згідно з педагогічною теорією А. Макаренка, гармонійний розвиток людини реалізується за умови органічного переплітання і тісної взаємодії фундаментальних типів життєвої активності; має передбачати повну реалізацію та розкриття кожної з них; неможливо ігнорувати жоден з типів, оскільки це може призвести до серйозних переключень у процесі еволюції як окремої людини, так і цілого людства [там само]. Стає зрозумілим, що гармонійному розвитку особистості сприяє сукупність в достатній мірі всіх п'яти типів людської активності в їхній діалектичній єдності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, практично вся педагогічна система А. С. Макаренка була побудована на принципах всебічного гармонійного чи інтегрального розвитку особистості. Хоча для сучасного періоду характерні певні відмінності в інтегральному розвитку особистості, порівняно з тими, що були значущими за часів педагога, але це пов'язано лише з певними моментами і не відкидає його досвіду в цілому.

Принципи виховання, представлені в діяльності А. Макаренка, можливо і потрібно застосовувати в формуванні інтегрального розвитку сучасної людини. Їхнє застосування особливо важливе в вихованні дітей та молоді, які в минулому здійснили правові порушення, і наші подальші дослідження спрямовані на порівняльний аналіз умов виховання такої молоді в часи Макаренка і сьогодні.

Список використаних джерел

1. Левківський М.В. Історія педагогіки: навчальний посібник / М. В. Левківський ; ЖДУ ім. І. Франка. – Л.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 189 с.: іл. – Бібліогр.: с. 150-156.
2. Buk – Cegiełka M. Integralny rozwój i wychowanie dziecka w systemie wychowawczo-dydaktycznym Marii montessori. Elementy teorii i praktyki / M. Buk – Cegiełka. – Lublin : Wyd-wo Libropolis, 2013.- 194 s.: - Bibliogr.: s. 19.
3. Chałas K. Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka / K. Chałas – Lublin, 2007. – 422 s.: - Bibliogr.: s.11.
4. Makarenko A. Dzieła w 5 t. Ogólne zagadnienia teorii pedagogiki wychowanie w szkole radzieckiej / A. Makarenko. – Warszawa: Wyd-wo PZWS, 1975. – 519 s.: - Bibliogr.: s. 346-422.
5. Makarenko A. Wychowania w rodzinie / A. Makarenko. – Warszawa : Wyd-wo Panstwowy instytut wydawniczy, 1954. – 100 s.: - Bibliogr.: s.26-83
6. Kunowski S. Podstawy współczesnej pedagogiki / S. Kunowski. – Warszawa : Wyd-wo Salezjańskie, 2004. – 265 s.: - Bibliogr.: s.84-200.
7. Ostrowska K. W poszukiwaniu wartości / K. Ostrowska - Gdańsk,1994. -150 s.: - Bibliogr.: s.14.

Стаття надійшла до редакції .24.02.2014 р.

Ходаковская М.

Люблинский католический университет Иоанна Павла II, Польша

ИНТЕГРАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ А. С. МАКАРЕНКО

Статья освещает элементы интегрального развития человека в педагогической системе выдающегося педагога А. С. Макаренко. Выяснена сущность интегрального развития в современном мире. Определены его основные составляющие, согласно которым проанализировано, как осуществлялось интегральное воспитание в опыте выдающегося педагога.

Ключевые слова: развитие, интеграция, интегральное развитие, воспитание.

Khodakivska M.

Catholic University of Lublin university of John Paul II, Poland

INTEGRAL DEVELOPMENT IS IN THE PEDAGOGICAL SYSTEM A. S. MAKARENKO

The article is devoted to the elements of an integrated educational system in an outstanding educator Makarenko. Zyasovano integral nature of the modern world. Its main components, according to which the analysis as performed integral education experience outstanding teacher.

Keywords: development, integration, integral development, education.